

750 jaar Sacramentsdag

Verslag Symposium 2014

“De eucharistie is het antwoord van Jezus op het persoonlijke geloof van iedere gelovige”

Dat zei mgr. Jan Liesen, bisschop van Breda, in de Sint Antoniuskathedraal waar hij met plebaan Steven de Koning als concelebrant een pontificale hoogmis opdroeg. De kathedrale cantorij zong onder leiding van Jan Schuurmans de Missa Simplex van de Letse componist Rihards Dubra. De reguliere zondagsmis van 10.30 uur was vandaag tevens de opening van het symposium 750 jaar Sacramentsdag.

Lam Gods

Na de H. Mis en de lunch, brachten de symposiumgangers een bezoek aan de Grote- of Onze Lieve Vrouwekerk. In de Catharinakerk in het Begijnhof spreekt vandaag de Vlaamse filosoof en theoloog dr. Marcel A.M.E. Gielis over voorafbeeldingen van de eucharistie, theoloog dr. Charles Caspers over het Sacramentsfeest en mgr. dr. Jan Liesen zelf, over Jezus als het Lam Gods. Het symposium wordt georganiseerd door het Gilde van het Heilig Sacrament van Niervaert.

Middelnederlands spel

Het Gilde dateert al van 1463 en werd opgericht om de verering van de hostie te bevorderen, na het wonder van de bloedende hostie dat zich begin veertiende eeuw in Niervaert (bij het huidige Klundert) had voorgedaan. In 1449 werd deze hostie naar Breda overgebracht. In de Nederlandse literatuurgeschiedenis getuigt daar het Middelnederlandse Spel vanden heilighen sacramente vander Nyeuwervaert” nog van.

Heroprichting

Tijdens de Reformatietijd werd de herinnering eraan levend gehouden door een broederschap, die daarmee doorging tot in de jaren zestig van de vorige eeuw. Van 1916-1966 was er zelfs een jaarlijkse Stille Omgang in Breda. In 1994 werd de Broederschap van het Sacrament van Niervaert opgericht, dat in 2003 het initiatief nam tot de formele heroprichting van het Gilde.

Openingswoord in de Waalse Kerk

Weledelzeergeleerde heer Gielis,
Vertegenwoordigers van kerkelijke en burgerlijke organisaties,
Dames en heren,

Namens het bestuur van het gilde van het heilig Sacrament van Niervaert mag ik u bijzonder welkom heten in deze historische bedevaartstad Breda, tussen 1403 en 1795 de residentiestad van de Nassaus. Wij bevinden ons momenteel in de Waalse Kerk, waarvan het oudste gedeelte als Wendelinuskapel is gebouwd door Johanna van Polanen.

Johanna, dochter van Jan III van Polanen, Heer van Breda en Odilia Gravin van Salm was een bijzondere vrouw met grote blijvende betekenis voor Breda. Ze trouwde in 1403 met Engelbrecht I van Nassau. Engelbrecht had zich voorbereid op het priesterschap en was al benoemd tot Domproost in Munster. Omdat zijn broers kinderloos stierven werd voor hem een huwelijk gearrangeerd met de toen nog elfjarige Johanna. De rijkdom die zij meebracht overtrof die van de Nassaus verre. De Nassau-Dillenburg-tak ging door dit huwelijk tot de rijkste en belangrijkste adel van de Nederlanden behoren. Als gevolg van dit huwelijk vestigde zich voor het eerst een tak van het geslacht Nassau in Nederland en wel hier in Breda.

Met recht kan worden gezegd dat Engelbrecht van Nassau en Johanna van Polanen grote verdiensten hebben gehad voor het religieuze erfgoed in Breda. Engelbrecht maakte een begin met de bouw van de huidige Grote of Onze Lieve Vrouwekerk, terwijl Johanna vanuit haar eigen huis 'Valkenberg' in het kasteelcomplex begon aan de bouw van deze in 1440 voltooide Wendelinuskapel. Maar Johanna wilde hier ook een mannenklooster stichten, dat dan het eerste mannenklooster in de stad zou zijn. Of het klooster ooit gebouwd is weten we niet zeker; dat is nog volop in onderzoek. Wel zijn, bij bouwhistorisch onderzoek, in opgaand muurwerk in de woningen achter deze kapel, bewaard gebleven vijftiende-eeuwse gotische spitsbogen aangetroffen.

De oudste zoon van Johanna en Engelbrecht, Jan IV van Nassau trouwde in 1440 met Maria van Loon-Heinsberg, de zus van de Prinsbisschop van Luik. Jan IV liet in 1449 het heilig Sacrament van Niervaert overbrengen naar de Grote of Onze Lieve Vrouwekerk van Breda waardoor de stad zich tot een welvarende bedevaartstad ontwikkelde. Veertien jaar na de overbrenging van de hostie, in 1463 werd het Bredase Sacramentsgilde opgericht. Het lidmaatschap stond open voor zowel mannen als vrouwen. Jaarlijks op de zondag vóór St. Jan trok een plechtige ommegang door de stad, waarin het Sacrament van Mirakel megedragen werd. Op deze dag werd ook een speciaal geschreven toneelstuk over het Niervaertsacrament uitgevoerd. Dit mysteriespel - waarin de duiveltjes 'bekoring tot zonden' en 'belet van deugden' een rol spelen - en waardoor Breda in literaire kring internationale bekendheid geniet - is geschreven door de Brusselse stadsdichter Jan Smeken. In het begin van de zestiende eeuw werd de Grote Kerk uitgebouwd met een Sacramentskapel waarin een retabel de geschiedenis van de mirakelhostie uitbeeldde. Ten tijde van de beeldenstorm van 1566 zou de Mirakelhostie zoek zijn geraakt. Omstreeks dat jaar is ook het altaarretabel uit de kerk verwijderd. Even later, omstreeks 1590 toen Breda door de bekende list met het Turfschip weer in Staatse handen kwam werden de activiteiten van het gilde gestaakt.

Maar het gilde is in 2003 onder bescherming van burgemeester en bisschop van Breda heropgericht en in 2006 is het altaarretabel in een museale opstelling teruggeplaatst in de voormalige Sacramentskapel van de Grote Kerk.

Nu, anno 2014 vindt de officiële herdenking van het jubileum 750 jaar Sacramentsdag plaats in deze historische bedevaartstad. Vier jaar geleden ontdekten wij dat het dit jaar precies 750 jaar geleden is dat paus Urbanus IV het feest van Sacramentsdag instelde als hoogfeest voor de universele kerk. En zoals mijn verhaal net begon bij Johanna van Polanen, een belangrijke vrouw in Breda, zo begint het verhaal van Sacramentsdag bij een belangrijke vrouw in Luik: de visionaire Juliana van Cornillon, waarover wij vanmiddag meer zullen horen.

Vandaag staan we met een wetenschappelijk symposium stil bij de eucharistie door de eeuwen heen, ook in de Oudtestamentische tijd. Ik ben er trots op dat wij er als gilde - met medewerking van velen - in zijn geslaagd om dit symposium te organiseren. Een bijzonder woord van dank wil ik dan ook uitspreken aan mijn medebestuurleden. Ik weet dat voor sommigen van hen de organisatie van deze dag zelfs tot nachtwerk heeft geleid.

Namens het bestuur wens ik u een gezellige en vooral ook boeiende dag toe.

Martin Rasenberg, voorzitter
Collegium Sancti Sacramenti Niervaertensis

Vinden, vond, gevonden

Het Gilde

Vinden
is het Woord
dat speelt
omdat wat er gevonden werd
allang en ooit bestond

Vond
is hier verbonden met de boer, de mens
die zocht en vond en vindt
het vleesgeworden Woord

Gevonden
is, meer dan mysterie,
slechts geloof,
het zeker weten
dat ook hier en nu
gevonden worden kan

en ik

Vind ik
omdat ik zoek
of
Vind ik
er wat van

Ik zoek
In de aarde
En vind
Het hemelse hier
En draag
Het allerheiligste
In me, met me

En word gedragen
En draag het uit
En draag het rond

Van jaar tot jaar
En Eeuw na Eeuw

Het Heilig Sacrament
Van vinden en gevonden worden
Van dragen en gedragen worden

Bauke 'Freiherr' van Halem
Factor Rederijderskamer Breda

In de Grote- of Onze Lieve Vrouwekerk van Breda werd een bezoek gebracht aan het Niervaert-retabel en het grafmonument van Engelbrecht I van Nassau en Johanna van Polanen.

Op dit praalgraf staan van links naar rechts afgebeeld: Engelbrecht I van Nassau, Johanna van Polanen, Jan IV van Nassau en Maria van Loon-Heinsberg. Achter de geknielde personen staan hun beschermheiligen, achter Johanna is dat de heilige Wendelinus. Het monument is in 1860 ingrijpend gerestaureerd. Waarschijnlijk heeft voor de reformatie op de plaats van het Mariabeeld een kruis met corpus gestaan.

In de Prinsenkapel werd ook stilgestaan bij het beroemde schilderij van Jan van Scorel 'De vinding van het Ware Kruis' door keizerin Helena

De legende van het heilig Kruis

(uit: L. Wirth (ed.), *Het heilige kruis en de Denensage te Breda*. J.B. Wolters, Groningen 1893)

“Adam zendt zijn zoon Seth naar het paradijs om den engel te vragen, wanneer zijn lijden een einde zal nemen. De engel geeft hem ‘drije grijnen claer; deze moest hij met zijnen vader begraven; daaruit zou een boom ontspruiten, waaraan Christus eens zijn bloed zou storten. Adam stierf; Seth begroef hem en legde de drie ‘grijnen’ onder zijn tong. Daaruit schoten drie ‘roeden’ op, die bleven staan, tot dat Mozes en de Joden op hunnen tocht uit Egypte daar voorbijtrokken. Toen de Joden gebrek aan drinkbaar water hadden, sloeg Mozes op Gods bevel met de drie roeden in het bittere water, dat terstond zoet werd. Hij nam voorts de roeden mede en plantte ze in het rijk van Moab. Op bevel van den engel haalde koning David ze naar Jerusalem. Bij deze gelegenheid werden zieken terstond genezen; zelfs zwarte mannen veranderden er door van kleur. David plantte ze in zijn hof, waar zij in één nacht tot een prachtige boom opwiessen. Tevens versierde hij den boom met 30 ringen van saphir. Toen Salomo later den tempel bouwde, liet hij den boom vellen, om hem daarbij te gebruiken. Maar te vergeefs hebben de timmerlieden ‘ghemeten ende ghepast’. Het hout was niet te gebruiken Het hout werd derhalve ter zijde gelegd in den tempel. Toen kwam Sibilla, eene prophetes, en voorspelde, dat Christus eens aan dat hout zoude hangen. De Joden daarover vertoornd, mishandelden haar, zoodat zij stierf. Het hout legden zij over een rivier als vonder.

Spoedig daarna kwam de koningin van Saba naar Jerusalem, en deed Salomo verwijten wegens deze ontheiliging van het hout.

Hij liet het nu wegnemen, met goud en zilver versieren, naar den tempel brengen, dwars boven den ingang bevestigen, opdat ieder het zou vereeren. Een zijner opvolgers, Abyas, liet het goud en zilver weder wegnemen en het hout buiten den tempel begraven. Later groef men daar ‘een piscine’. Een engel daalde elken dag neder; alle zieken, die nu in dit water baadden, werden terstond gezond. Toen Christus voor Pilatus stond en veroordeeld werd, dreef op eens het hout boven op het water. De Joden haalden het er uit, maakten er een kruis van en hingen Christus aan dit kruis. Daar stond nu ‘*het heijlighe cruijs*’, en allen, die bezeten waren en het naderden, werden terstond genezen. Daarover werden de priesters kwaad en begroeven het onder de aarde. Vele jaren later kwam de keizerin Helena van Rome naar Palestina, om het kruis op te sporen. Zij ondervroeg de Joden, echter zonder gevolg. Toen liet zij Judas in een put werpen, tot dat hij zou aanwijzen, waar het kruis lag. Judas beloofde weldra de plaats aan te wijzen. Men begon te graven en vond 3 kruisen. Om nu te weten, welk het echte kruis was, legde men eenen doode daarop, die op het echte kruis terstond weder levend werd. Helena liet de ééne helft van 't kruis te Jerusalem achter, de andere nam zij mee naar Rome. Een tyran roofde later het gedeelte te Jerusalem; maar keizer Heraclius versloeg hem, bracht het weder terug en plaatste het in den tempel. Hier werd ‘*het heijlighe cruijs*’ vereerd en er offeranden aan gebracht”.

Zoeken, zocht, gezocht

De Rederijkers

Zoeken
naar het ware Kruis
dat wijst, bewijst
dat wat gevonden ooit
nog onder ons bestaat

Zochten
naar verbanden onderling
en spraken, schreven
geestvervulde woorden

Gezocht
was vaak hun taal
al van geloof ontdaan
toch zeker weten
dat tot in het hier en nu
elk woord gevonden worden kan

en ik

Zoek ik
omdat ik iets vind
of
Ik vind er wat van

Ik zoek
toch in de aarde niet
wat
al hemels is

Ik draag
Het Woord
in me

En wordt gedragen
En draag het uit
En draag het voor

Van jaar tot jaar
En Eeuw na Eeuw

Het mysterie
Van vinden en gevonden worden
Van dragen en gedragen worden

Bauke 'Freiherr' van Halem
Factor Rederijkerskamer Breda

Verslag van het symposium op de website van het Bisdom van Breda

Op zondag 24 augustus werd in Breda 750 jaar Sacramentsdag gevierd. Het Gilde van het heilig Sacrament van Niervaert organiseerde op deze dag onder meer een symposium in de St. Catharinakerk van het Begijnhof. De hoofdlezing werd verzorgd door Mgr. Liesen.

Sacramentsdag

In 2014 gedenkt de Katholieke Kerk dat paus Urbanus IV 750 jaar geleden het hoogfeest van Sacramentsdag instelde om uitdrukking te geven aan de eerbied voor de geconsacreerde Hostie. Sacramentsdag valt op de tweede donderdag na Pinksteren, dit jaar 19 juni, en is in de Nederlandse kerkprovincie op de zondag daaropvolgend gevierd, 22 juni.

Religieuze kunst

De eerste inleiding werd verzorgd door dr. Marcel Gielis. Hij was als universitair docent verbonden Theologische Faculteit in Tilburg en is bestuurslid van de Broederschap van het H. Sacrament in de Sint-Pieterskerk van Turnhout. Uitgaande van het schilderij 'Het Laatste Avondmaal' van Dirk Bouts de Oudere (1410-1475) en enkele regels uit een hymne van het officie van het H. Sacrament ('Ecce Panis Angelorum') van de heilige Thomas van Aquino legde hij uit hoe de theologie gestalte heeft gekregen in deze afbeelding en hoe de afbeelding heeft doorgewerkt in de geschiedenis van de (religieuze) kunst.

De vier zijpanelen van het Laatste Avondmaal verbeelden de Oudtestamentische voorafbeeldingen die in de hymne zijn genoemd: het offer van Isaak door Abraham, het offer van brood en wijn door Melchisedek, het paaslam bij de uittocht uit Egypte, en de ondersteuning van Elia in de woestijn met brood en water door een engel. Hij eindigde zijn betoog met een toelichting op de sacramentsprocessie van Turnhout waarvan hij zelf deelnemer/organisator is.

Bijbelse beelden: het Lam Gods, de Duif

Daarna sprak bisschop Liesen over liturgie en de Bijbel. Hij ging in op de liturgie van de eucharistie, waarin voorafgaand aan de communie de heilige Hostie getoond wordt met de woorden: "Zie het Lam Gods dat wegneemt de zonden der wereld" en legde uit hoe in de Bijbel het getuigenis van Johannes de Doper (Joh 1:19-35) teruggrijpt op beelden uit het Oude Testament (Jesaja 53: Lam Gods als symbool voor de Lijdende Dienaar, Hooglied 1 en 5: duif als symbool van de geliefde).

"Met deze beelden geeft de Doper aan, dat er een ruil of uitwisseling tot stand komt tussen Jezus en de mensen: als Lam Gods neemt hij zonden en dood op zich en als Duif geeft hij Gods liefde en leven. Verering van het heilig Sacrament is daarom niet iets eenzijdigs, maar een relatie die een mensenleven kan vullen," aldus de bisschop.

Ziekencommunie

Dr. Charles Caspers tot slot, legde aan de hand van enkele oude teksten uit dat de ziekencommunie hoogstwaarschijnlijk de historische oorsprong van de Sacramentsprocessie is. In verband met de afwezigheid van Mgr. Delville ging dr. Caspers ook even in op de rol van de H. Julienne de Mont Cornillon en haar visioenen.

Enkele vragen aan de sprekers, toelichting en uitwisseling besloten het symposium.